

HATÁRRÉSZNEVEINK TIPIZÁLÁSA A NÉV JELENTÉSTARTALMA ÉS A JELÖLT TÁJ VISZONYA ALAPJÁN

Írta: INCZEFI GÉZA

A települések határának földrajzi neveit (ún. dűlőneveket) vizsgálva, gyakran támad kétségünk, hogy valamely név földrajzi névnek tekinthető-e, vagy csak köznévi megjelölés. Azoknak a neveknek a megítélése okoz gondot, amelyek köznévből állnak, és a név köznévi jelentéstartalma és a jelölt táj közötti szoros kapcsolat nyilvánvalóan megállapítható. Ilyenek például Szeged környékén a *Homok*, *Feketeszl*, *Görbeér*-féle nevek, amelyek homokos területet; a fekete földek szélét, illetőleg egy görbe alakú vízeret jelölnek. E neveket alkotó köznevek ugyanis általánosításra alkalmas természetüknél fogva ugyanabban a nyelvi közösségben más hasonló helyet is jelölhetnek, mert nincs okvetlenül csak egy helyre érvényes identifikáló, egyedi jellegű tartalmuk, amely őket tulajdonnévvé tenné [1]. Azonban ha tulajdonnévnek értékelhetők is azért, hogy csak egy, a térben meghatározott helyet jelölnek, akkor is általában meg-elevenedik e neveket alkotó köznevek jelentéstartalma, vagyis a jelentéstartalom és a táj jellegzetessége közötti összefüggés elevenen élhet a beszélők tudatában (l. a Sóstó típust). Akadémiai nyelvтанunk érinti ezt a kérdést, midőn arra utal, hogy a tulajdonnév és köznév határa nem éles jelentéstani szempontból, és néhány földrajzi nevet hoz fel példának arra, hogy a *Gellérthegy*-típusú nevekben a köznévi utótagnak köznévi értelmű jelentéstartalma („jelentéspulzusa”) van. A földrajzi neveket alkotó köznevek jelentése azonban csak igen ritkán érvényesül így teljes köznévi értékében. Például a *Csókás* nevű szántó említésekor már nem mindig idézik fel a köznévi jelentéstartalmat, azt, hogy csókák tartózkodási helye. Ha a név valóságvonatkozása iránt érdeklődünk, a név használói is olykor mellékesnek tartják a jelentéstartalmat, és azzal a megjegyzéssel hárítják el az érdeklődést, hogy „ez a neve ennek a földnek”. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a köznévi jelentéstartalomnak a névben nincs okvetlenül szerepe. MARTINKÓ ANDRÁS „A tulajdonnév jelentéstanához” című értékes tanulmányában [2] úgy nyilatkozott erről, hogy a tulajdonnév az egyedi dologra való utaláskor „figyelman kívül hagyhatja a köznévi jelekben megrögzött jelentés-dolog vonatkozásokat”. Hiszen a név így is teljesítheti legfőbb szerepét, az azonosítást. MARTINKÓ továbbá előadja, hogy ha a név tartalma homályos vagy ismeretlen, akkor az identifikáció túlsúlyba kerülhet, vagyis a név jelentéstartalom-felidéző szerepének halványulásával az azonosítás a név egyetlen funkciójává válik [3]. Az azonosítás (identifikáció) a határrésznevekre (és általában a földrajzi nevek) vonatkoztatva a névnek a tájjal való szoros kapcsolatát [4], a névnek a táj egy részére való lokalizálását jelenti. Ez a lokalizálás

teszi éppen egyénivé a földrajzi nevet. A névnek a közösség szókincsében való egyedüli léte teszi alkalmassá a tájékozódásra. Természetesen más közösségben egymástól elszigetelten, szűk körben többfelé is teljesítheti ezt a szerepét ugyanaz a név. Ezért fordulhat elő egy név többfelé is határrésznévként. Így *Gencs* ismert a régi Szatmár megyében Romániában, Vas megyében és a Csongrád megyei Maroslele határában is megtalálható [5]. Azonban ugyanaz a név azonos közösség számára más (esetleg hasonló jellegű) vidék jelölésére csak megkülönböztető elemmel, differenciálódás útján válik alkalmassá. Az általánosan ismert településnevek ezzel szemben nem fordulhatnak elő többször is azonos alakban, hiszen ezáltal a tájékozódásra alkalmatlanok volnának. Ezért használunk ilyenkor differenciáló elemeket, de a közelben lakók szűk köre enélkül is használhatja a neveket (pl. Kunszentmiklós–Szentmiklós).

Mindezeket figyelembe véve a földrajzi neveknek számos típusa állapítható meg aszerint, hogy lokalizálhatóságuk mellett a név és a jelölt táj jellegzetessége között van-e összefüggés, és ez milyen természetű. Az első típust azok a nevek alkotják, amelyek a köznévi megjelöléshez legközelebb állanak azáltal, hogy a jelölt táj és a név köznévi értelmű jelentéstartalma a legszorosabb kapcsolata állapítható meg. Ezek a köznevekbe torkollanak, ha egynél több helyre lokalizálhatók. A sor végén a „tisza” tulajdonnevek, a köznévi értelemben jelentés nélküli nevek találhatók, amelyeknek a funkciója csupán a hellyel való azonosítás. E két szélső típus között több átmeneti fokozatot állapíthatunk meg, ha azt vizsgáljuk, hogy a név köznévi elemei milyen mértékben tartalmaznak valóságvonatkozást. Ennek a megállapításához a név által jelölt táj alapos ismerete szükséges, ezért e viszony fokozatainak a bemutatására saját gyűjteményemből válogattam ki az erre alkalmas neveket.

Az elmondottak alapján a következő legfőbb névtípusokat állapíthattam meg:

1. *Vakszék-típus*. Ebbe a csoportba azokat a neveket sorolom, amelyekről nem lehet eldönteni, hogy tulajdonnevek-e, vagy csak a táj köznévi megjelölései. E típus névadója a Szegedtől ÉNy-ra Zombó és Szatymaz községek között fekvő szikes, terméketlen terület megjelölése. Gyűjtésemkor, 1954-ben azt állapítottam meg, hogy a környező lakosság egy része kissé északabbra fekvő Makraszék táján is e néven tart számon egy hasonló szikes területet. Helyszíni gyűjtés alkalmával gyakran támad kételyünk ilyenkor a megjelölés értékelése tekintetében, mert csak azok számára van egyedi, identifikáló szerepe a Vakszéknek, akik más terület jelölésére nem használják. Ezzel szemben azoknak, akik a Makraszék környéki szikes területet is így jelölik, azoknak *vakszék* csak olyan köznévi jelentéstartalmú megjelölés, mint homok, semlyék, ér stb. Ez azonban úgy is felfogható, hogy a megjelölésnek abban a szűk körben, a környékről folyó beszédhelyzetben teljes értékű identifikáló szerepe van, és így tulajdonnévnek tekintendő attól függetlenül, hogy a beszélők névkincsében más terület jelölésére is szolgál. Ezt a gondolatot megerősítik azok a nevek, amelyek széles körben ismertek ugyan, mégis egy kis közösség külön életében és beszédhelyzetében az egyéni név szerepét töltik be. Ilyenek például a *Töltés*, *Töltésoldal*-féle megjelölések. A folyók menti töltés széles körben ismert, mégis valamely falu közösségében és beszédhelyzetben, amikor a környékről van szó, a „töltés oldalban kaszáltam”-féle mondatokban a falu határába eső töltésszakasznak külön egyéni neve. Mindezek alapján a *Vakszék*-típusú elnevezéseket tekintem a köznév és a földrajzi név határán levő megjelöléseknek.

2. *Sóstó-típus*. Az ide sorolható neveket az jellemzi, hogy egy terület egyéni, identifikáló nevei, bár jelentéstartalmukban nincsen olyan nyelvi elem, amely egyedivé tenné, vagyis köznévi értéke közismert. Ezt nyelvtanilag ki is fejezik: „A Sóstónak sós (= sziksós) vize van”, ugyanis a név egy szikes tó neve Makó határában. Ezenkívül Óföldraktól DK-re egy hasonló tónak is ugyanez a neve, de a kettő egymástól távol van, a lakosság csak a közeli nevet ismeri. Így mindkét név a maga szűk körében teljesen betölti a tulajdonnév szerepét. Ha az e típusba tartozó neveket e szűk körön kívül is használják, akkor megkülönböztető (egyedivé tevő) jelző hozzávetése válik szükségessé (vö. Lőrincze: Földrajzi neveink élete 8). Ezért nevezi például Tápé és a Dál (Makó) környéki lakosság a határban levő vizet csak *Ér* néven, de távolabb (Szegeden, illetőleg Makón) *Tápaiér*, *Dáliér* a neve.

A többi csoport közös vonása, hogy a nevek valóságvonatkozása, jelölő szerepe nem teljes. Vagy csak részben jelölik a táj sajátosságát (esetleg egyik taggal), vagy teljesen hiányzik a név köznévi értelmű jelentéstartalma.

3. *Fehértó-típus*. A szegedi tó nevének [6] csak második tagja tartalmaz valóságvonatkozást, a *Fehér* előtag pedig csak elkülönítő szerepű, mert a lakosság ma már nem tudja, hogy sziksós környékének régi szemlélete a névadás alapja. De ide sorolhatók azok a nevek is, amelyek előtagjának jelentése ma is él, de valóságvonatkozás nélküli. Így a *Kenderföld* előtagjának jelentése ma is eleven, de a név ma már szántót jelöl. *Szárazér* régi nevünk ma szabályozott vizesárkot nevez meg, így az előtag tartalma nem jelöli a valóságot, a *Tökhalom* előtagja meg csak találgatás útján világosodik meg számunkra. Bizonyos tekintetben ide helyezhetők a nem valódi birtoklást jelölő neveink közül azok, amelyek előtagja ma is ismert személynév (Jakabfenék, Baranyihajlás).

4. *Gencshát-típus*. Az idetartozó nevek előtagja köznévi értelemben jelentés nélküli, és így csak azonosít, az utótag jelentéstartalma azonban a valóságra utal. Az előtag lehet személynévi eredetű (Porgányszél, Goszpodihajlás), de kihalt vagy elhomályosult köznév is gyakori ezen a helyen (Bibereshát, Gyűrűsere). Némiképpen azonosíthatók velük a *Belsőhajdova*, *Kismakó*-féle nevek, amelyek inkább csak sorrend tekintetében térnek el, a jelölő tag elül van, az azonosító pedig a második helyen. Azonban az előtag jelölő természete nagy mértékben eltér a Gencshát-félék utótagjától.

5. *Lúdvár-típus*. E nevek jellemzője, hogy jelölő szerepük eleven, de nem a föld sajátosságát jelölik, nincs tehát valóságra utalás bennük a mai ember számára. A nevek nagy száma sorolható ide, és részletesebb elemzésük alapján két csoportra oszthatók. Egyeseknek régen volt valóságvonatkozása, de a táj változása folytán ez elhomályosult. Ilyenek a *Csókás*, *Prücskös*, *Ingó*, *Ökör-csapás*, *Nagygoré* (nincs ma épület a területén), *Sovány*, *Sömlék*, *Rákos*-féle nevek. Más részük névadása nem a tájból indul ki, hanem más indítéka volt, mint e típus névadója, valamint a *Tyúkól*, *Vaskapu*, *Tetűhögyös*-féle nevek.

6. *Mikócsa-típus*. E neveknek nincs köznévi jelölő csak azonosító szerepük, mert jelentéstartalmuk ismeretlen a beszélők számára. Leginkább személynévi eredetű nevek sorolhatók ide, amelyek személynévként ma már nem élnek: *Gacsiba*, *Kingéc*, *Vetye*; továbbá kihalt köznevekből alakult földrajzi nevek is jelentés nélküliek: *Lúcs*, *Tömpös*; egyeseknél eleven képző van az elavult szón: *Biberés*, *Gyűrűs*. Más nevek idegen szóból származnak, ezért nincs köznévi jelentéstartalmuk: *Csaj*, *Dál*, *Viszke*.

Ezek a főcsoportok állapíthatók meg, de mellettük több átmeneti kategória is felfedezhető, amelyek az egyes csoportok között átmenetet alkotnak. Ezek azonban alapvető új csoportot nem képeznek, ezért mellőzhetőnek tartjuk.

JEGYZETEK

- [1] Vö. MMNyR. I, 173.
- [2] PaisEmlk. 191.
- [3] I. m. 190.
- [4] Vö. J. SCHNETZ, Flurnamenkunde 36.
- [5] Hsnt. 1944.
- [6] INCZEFI, Szeged környékének földrajzi nevei 29.

ТИПИЗАЦИЯ НАЗВАНИЙ МЕСТНОСТЕЙ ПО ОТНОШЕНИЮ ИХ ЗНАЧЕНИЯ К МЕСТНОСТЯМ

Г. ИНЦЕФИ

Названия местностей и имена нарицательные часто невозможно отделять друг от друга, если географическое название образовано от имени нарицательного, и между названием и обозначенной им местностью имеется тесная связь. Это отделение особенно трудно в том случае, если то же название обозначает несколько местностей, находящихся недалеко друг от друга. По установлению автора есть шесть таких типов, в первом из которых название местности может считаться как именем собственным, так и именем нарицательным. Последний из указанных типов представляет собой названия местностей, которые имеют только стожествляющую роль.

FLURNAMENTYPEN MIT RÜCKSICHT AUF AUS VERHÄLTNIS ZWISCHEN NAMENBEDEUTUNG UND DEM BENANNTEN GEBIETE

Von

G. INCZEFI

Die Flurnamen und die Appellative können nicht immer scharf von einander abgesondert werden, wenn der ON aus Appellativum gebildet ist, und zwischen deren Bedeutung und dem benannten Gebiete ein enger Zusammenhang besteht. Die Absonderung kann besonders dann schwer durchgeführt werden, wenn derselbe Name auch an mehreren, nahe gelegenen Orten die Erde bezeichnet. Die ON bilden mehrere Typen je nachdem, welcher Natur der Zusammenhang zwischen dem bezeichneten Gebiete und dem Namen ist. Der Verfasser führt 6 Typen auf, von denen der erste für Eigennamen und Appellativum gleichfalls gehalten werden kann. Nach mehreren Übergangstypen ist der letzte der bedeutungslose, nur eine identifizierende Rolle spielende ON.